

Т. CV.

Р. 1911, кн. V.

Рік XX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛОГІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. CV.

1911, V B.

XX Jahrgang.

Дакладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

Закінчено 30/X с. с. 1911.

Нижше скороченню: Прочіє прили вдатне так ѿ простака Руской семьи.

Если несподобала така строка:

Або и цклаа страница

Бо вреннаа и спрочнаа писала десница.

Вод 1-го листа: Рокѣ ѿ ржѣтка Іѣ Хѣ аѣкз — сію книгѣ съборникъ цвѣтныи стогоорскіи зводъ ему кѣпи бѣ богазненныи Іеромонахъ Беняминъ Подгородыцкій и придал ю в монастырь. Уневъ. Подав М. Возняк.

Ф. Леонтович — В. Ключевський — Д. Самоквасов.

(Некрольоґічні замітки.)

Смерть визначного російського історика права В. Сергеевича, котрого ми помянули в першій книжці за сей рік, зробила лихий початок, і за ним один по другим зійшов в могилу цілий ряд визначних російських істориків, досить близьких собі ріжними сторонами своєї наукової діяльності і більше або меньше близьких нашій науці по тим питанням, котрим віддавали вони свої наукові студії. Першим з них, в перших днях сього року (31/I н. с. — 21/XII ст. ст.) зійшов зі світу вислужений професор, історик права Фед. Ів. Леонтович, за ним, весною стратив московський університет одного з найвизначніших своїх представників — незвичайно-популярного професора історика Вас. Осип. Ключевского, і кілька місяців пізнійше — історика й археолоґа, професора історії права й директора архива міністерства юстиції Дм. Як. Самоквасова.

З них по характеру своїх занять був найблизшим нашим науковим роботам, а міг би і повинен був бути навіть дуже близьким перший з них, Фед. Леонтович. Українець з уродження, вихованець старого дореформенного ніженського ліцея, потім київського університету, він працював тут під проводом звісного Іванішева, що звернув його увагу на історію суспільного устрою і права литовського і польсько-литовського. Се був час, коли під проводом тогож Іванішева розпочинав свою археоґрафічну діяльність молодий Антонович, і Леонтович, зараз по скінченню університету приділений до викладів права, працював в сумежній з ним області суспільних відносин українських земель в литовсько-польську епоху. Так зявили ся його перші студії, дуже важні на свій час і високо цієнені в українських наукових кругах: „Крестьяне юго-западной Руси по ли-

товському праву XV и XVI вв.“ (1863), „Историко-юридическое изслѣдованіе о правахъ литовско-русскихъ евреевъ“ (1864) і „Русская Правда и Литовскій Статутъ“ (1865). Одначе ні в Києві, тим менше в Одесі, з її дуже слабким українським житем, куди Леонтович перейшов слідом (1863) на довгі часи, він не став ближше до сучасного українського життя і поволі віддаляв ся і від наукових питань, безпосередно з ним звязаних. Очевидно державна культура розірвала безпосередні звязки з українською стихією і він не знайшов їх і потім. Діяльність його в Одесі, де він зістав ся майже нових тридцять літ, була різнородна — крім викладів історії права і теорії права державного, він був довго ректором, проректором, деканом факультета, директором торговельної школи, займав різні иньші уряди, і для чисто наукових зайнят зівставало у нього менше часу, та й наукові його інтереси пішли в иньший бік. Його займають початки суспільного і правного життя, аналогії в праві і устрою словянських племен, а далі й иньших, не арійських народностей. Чимале вражіння зробила й викликала великі надії його теорія про задругу, як першу основу суспільного й політичного життя словянства, з котрої виріс мовляв суспільно-політичний устрій старої Русі. („О значеніи верви по Русской Правдѣ и Полицкому Статуту сравнительно съ задругою юго-западныхъ Славянъ“, 1867, і ще більше — „Задружно-общинный характеръ политическаго быта древней Руси, 1874); в основі одначе сеї теорії лежали певні перебільшення в інтерпретації задружної форми і сам Леонтович очевидно відчув неможливість розвинути свою теорії в усій повноті і так не докінчив своєї праці. Так само не були доведені до кінця зайняття економічним побутом словянським, розпочаті в звязку з виданнями звичайного права різних племен Росії (Монголів, Калмиків, кавказьких гірняків), котрими він займав ся в кінці 1870 і початках 1880-х рр.; він пізнійше використав свій матеріял в статі-відчиті: „Арійскія основы общественнаго быта древнихъ Славянъ“ (1897), але для того часу сей огляд був уже зовсім перестарілим.

1892 р. Леонтович покинув Одесу і перейшов на місце Самоквасова в Варшаву. Тут не мав такого ширшого круга діяльності і не вважаючи на значний уже вік з великою енергією кинув ся до наукової роботи, повертаючи до тих питань, що займали його в молоді літа — суспільного устрою і правних відносин польсько-литовської доби. Першою працею на сім

полі була брошюра з приводу праці Бершадського про спадщинне право литовське після 1569 р.; можливо, що грандіозний процес, який викликав сю працю Бершадського, не вістав ся без впливу на сей поворот Леонтовича до колись близької йому сфери литовського права. Але ся чи инак Леонтович з сього часу почавши з незвичайною енергією береть ся до студіювання суспільно-політичного укладу і правних відносин литовсько-польської доби і випускає цілий ряд праць, в Варшавських Университ. Извѣстіях, котрих редакцію вів, і в иньших виданнях. Здебільшого сі праці в міру їх виходу обговорювали ся на сторінках нашої часописи (переважно таки автором отсих стрічок)¹⁾ і там підносили ся позитивні і негативні їх сторони; скороспішність виводів, не повне панованне над матеріалом, різні недокладности в обробленню його багато уймали їм і позбавляли значіння для науки; їх скількість далеко не дорівнювала якості. Ще менше щаслива була його гадка взяти ся на старости літ за археографічну роботу (досі та й пізнійше по за сею нещасливою пробою покійник працював на матеріалі друкованім): задумав видати збірку важнійших актів з Литовської метрики — по варшавській копії, спорядженій для практичних судових потреб польських судів, польськими буквами. Беручи тексти звідси, Леонтович переводив їх назад на руську транскрипцію — тим способом до копії і без того не дуже докладної додавали ся нові, транскрипційні недокладности; порівнянне з оригіналами Метрики (в московськїм архиві) виказало численні помилки і недокладности, і неприхильна критика змусила по двох випусках актів, виданих коштом варшавського університету (1896—7), залишити се безхосенне виданне.

З кінцем 1902 р. Леонтович покинув катедру, але не залишив далі своєї наукової роботи, працюючи в різних наукових видавництвах і в новозаснованім при варшавськїм університеті науковім товаристві, котрого був головою. Сі останні ро-

¹⁾ Спорные вопросы по истории русско-литовского права, 1893 (Записки IV). Очерки истории литовско-русского права, т. I: Образование территории литовского государства, 1894 (ib. IX). Источники русско-литовского права, 1894 (ib. X). Сословный типъ территориально-административнаго состава литовского государства, 1895 (ib. X). Пянский дворъ въ литовско-русскомъ государствѣ, 1895 (ib. XIV). Одинъ изъ вопросовъ западно-русской старины, 1896 (ib. XX). Крестьянский дворъ въ литовско-русскомъ государствѣ, 1896—7 (ib. XXVIII). Сельские промышленники въ литовско-русскомъ государствѣ, 1895 (ib.). Сельские ремесленники въ литовско-русскомъ государствѣ, 1898 (ib. XLIV) і т. д.

боти його обертали ся в тій же сфері суспільного і правного устрою литовсько-польської доби.¹⁾ Працював до самої смерті, і остання праця зявила ся в друку разом з його смертю.

Самоквасов був також родом з України, з Черниговщини, і се походження його мало вплив на пізнійший вибір тем і напрям робіт. З українством одначе він не мав ніяких звязків, ставив ся до нього неприхильно, навіть ворожо, особливо в останніх літах свого життя, коли сильно хилив ся в правий, російсько-націоналістичний бік — задемонстрував се на чернигівських святах 1908 р., котрих був одним з головних учасників і йшов разом з різним чорносотенним елементом. Імя йому зробили його археологічні розвіди. Він був одним з найгорячіших adeptів молоді ще тоді, в Росії особливо, археологічної науки, речником його ваги для студій історичних і навіть історично-правних, котрі ближше його інтересували. Виступивши з кінцем 1860-х рр. студією з староруського суспільно-політичного устрою (Замѣтки по исторіи русскаго государств. устройства и управления, 1869), досить блідою роботою, де він доводив, що українське жите в противність північним республікам визначало ся монархічною одністю, — він в 1873 р. видав невеличку книжку (магістерську дисертацію): „Древніе города Россіи“, де для розсвітлення еволюції староруського города притягав археологічний матеріал — відомости про городища Чернигівської губернії, зібрані з різних джерел і доповнені власними розвідами. Теорія, розвинена ним при тім, мала різні слабкі сторони, але сама ідея — використати новий, археологічний матеріал для історичних студій, тоді, при перших кроках археологічних зайнять, обіщувала незвичайно багато і була богатяма стрічена з великим спочутем. Сильне вражінне слідом зробили ефектні розкопки Самоквасова в Чернигові й Черниговщині, предложені київ-

¹⁾ Очерки изъ исторіи литовско-русскаго гражданскаго права: Гражданское право и дѣеспособность (Журн. Мин. Юст. 1903—6). Правоспособность литовско-русской шляхты (Ж. М. Н. П. 1908—9). Бояре и служилые люди въ литовско-русскомъ государствѣ (Ж. М. Ю. 1907). Рада в. кн. литовскихъ (Ж. М. Н. П. 1907). Литовскіе господа и центральные органы управления до и послѣ Люблинской уніи (Юрид. Зап. Демидов. лица 1908). Областное управление въ в. кн. Литовскомъ до и послѣ Люблин. уніи (ib.). Центральныя судебныя учрежденія въ в. кн. Литовскомъ до и послѣ Люблин. уніи (Ж. М. Ю. 1910). Судъ господарей и ихъ совѣтниковъ (ib.). Областные суды въ в. кн. Литовскомъ (ib.). Вѣча, сеймы и сеймики въ в. кн. Литовскомъ (Ж. М. Н. П. 1910).

ському археологічному зїздові (Сїверянські кургани и ихъ значеніе для исторіи — Труды III археол. съїзда, I, тамже пнїший цікавий реферат йогож: Историческое значеніе городищъ). Вони й пізнійше зістали ся взагалї чи не найбільш ефектними розкопками словянської доби України. Перед читачами розвинула ся незвичайно цікава сторінка з побуту української людности і вищої руської, нормансько-словянської боярської верстви — похоронний обряд, витвори штуки, цінні побутові подробиці, і се все знов таки будило великі надїї на ще багатші здобутки в будучинї.

Сам Самоквасов одначе пізнійше прохолодив сї надїї своїми нещасливими пробами використання археологічного матеріалу для історичних конструкцій. Його фантастичні, необірунтовані теорії — в тїм родї як теорія дунайського розселення Словян, етнографічні класифікації похоронних і культурних археологічних типів зробили дуже неприємне вражіння. Його „Исторія русскаго права“ оперта на археологічнїм матеріалї і „Основація хронологической классификации отечественныхъ древностей“ були дуже неприхильно оцїнені в наукових кругах. Археологічні дослїди, роблені ним далї в рїзних сторонах (описані в його книзї „Могилы русской земли“), пропадали для науки через мало наукове трактуваннє їх результатів самим Самоквасовим.

Потїм дуже неприємне вражіннє зробив його виступ на новїм полї — директора московського архива мін. юстиції, одного з найважнїйших архивів Росїї. Принїсши в дар царевї свої археологічні колекції — передані московському істор. музеєви (1891), С. дістав сю важну позицію, заразом став викладати історію рус. права в московськїм університетї, але підняв против себе величезне невдоволеннє, змінивши прийнятну систему описування архиву і розїгнавши архивних робїтників. Після сього він став вповнї *persona ingrata* в російських поступових наукових кругах і тим більше почав хилити ся на право. Чернігівський зїзд, для котрого він видав кілька своїх праць, був останнїм голосним виступом його — в зазначенїм уже вище напрямї.

Третїй з покїйників — проф. Ключевскїй, найбільший і найславнїйший з них як професор і учений, діяльністю своєю не багато входив в близькі нам наукові питання, але завдяки його авторитетности і популярности і се небогате звертало на себе увагу, змушувало сильно з ним рахувати ся і лишало по

собі дуже помітний слід. Великорос родом, вихованець духовної школи, він почав свою академічну діяльність в московській духовній академії, і пізніше, діставши катедру російської історії в московському університеті після Соловйова (1879), не переставав читати в академії, до кінця свого життя. Як чудовий, блискучий лектор і гарний стиліст своїми університетськими викладами і публичними лекціями здобув собі велику популярність в ширших кругах суспільности, що дарувала йому навіть досить неясну його політичну фізіономію і такі виступи, які досить мало відповідали настроєви поступового громадянства. Близшою спеціальністю його були московські часи, котрим і були присвячені його спеціальні праці; але читаючи в університеті загальний курс „русской історії“, він уже в своїй докторській дисертації — „Боярская дума древней Руси“ (1882) дав блискучу синтезу — свою „Исторію Россіи съ древнѣйшихъ временъ“, як її називали протиставляючи Соловйовській. Тут між иньшим розвинув він свою теорію східнословянського розселення з карпатських країв, розвою городських торговельних центрів і їх впливу на політичну еволюцію політичного життя, сформованне держави, її суспільний уклад. Від р. 1904 зачав він видавати свій „Курсъ русской исторіи“, котрої до смерти його вийшло чотири томи, що доводять історію Росії до часів Катерини II (до перевороту 1762 р.). Завдяки своєму майстерному викладу, а ще більше авторитетному і популярному імені автора, курс сей здобув широку популярність в російській суспільности, хоч з наукового погляду вартість його дуже не рівна в різних частях: єсть розділи оперті на самостійних студіях і поміченнях, єсть і партії оперті на чужих дослідах, часом не дуже свіжих помітні тільки живим дотепним викладом. Для нас інтересна перша книга, де автор дає огляд початків Київської держави і її розкладу; тут по тім, що було вже ним виложено в його „Боярській думі“, особливо оригінальні й інтересні глави присвячені Руській Правді і церковним уставам, як ілюстраціям сучасного суспільного і культурного життя. З XII віком виклад переносить ся на північ, на великоруський ґрунт, і тільки принагідно і дуже побіжно зачіпають ся також певні явища з історії України, там де вони входять в стислість з історією Московщини: так в звязку з московською політикою XVII в. говорить ся де що про унію, козачину, боротьбу її з Польщею і злуку з Москвою, але поверхово, з чужого голосу, без глибокого зрозуміння фактів і відносин. Сі сторінки, при всім таланті Ключевського, становлять крок назад в по-

рівнянню навіть з „Історією“ Соловйова. Покійний московський історик служить характеристичним показником тої еволюції, яка в супереч всім теоретичним говоренням про одність русского народу, його історичного життя і традицій, переходить в історіографії: „руські історики“ Росії зосереджують ся все більше рішучо на чисто великоруській історії, полишаючи поза кругом своїх інтересів, студій і помічень історію українського і білоруського народу — на їх власне промишленне, і на „Курсі“ Ключевского се видно особливо ясно.

М. Грушевський.

